

POTENȚIALUL PRAGMATIC AL MAXIMELOR ȘI EXPRESIILOR LATINEȘTI**Elena VARZARI***Catedra Lingvistică Generală și Limbi Clasice*

La réécriture créative de maximes et locutions latines illustre le caractère perlocutif de l'ancienne aphoristique dans les textes politiques et sociaux contemporains. Le défi des réactions émotionnelles/esthétiques, la direction de l'activité cognitive du lecteur, l'initiation du dialogue avec l'Antiquité, la figuration d'un point de vue etc., sont certains aspects de l'intention qui peuvent être atteints par la mise à jour de l'héritage gréco-romain.

Fondul de maxime și expresii latinești se află la interferența limbii și culturii, el reflectă sistemul de valori al societății, ajungând cu timpul o marcă a civilizației universale. Valoarea aforismelor, dictoanelor, adagiilor etc., actualizate în conștiința lingvistică a vorbitorului de astăzi, rezidă, pe de o parte, în sensurile implicite pe care le comportă utilizarea lor într-un context adecvat, iar, pe de alta, în semnificațiile suplimentare pe care le capătă noile variante (parafraze sau traduceri) în textele contemporane.

Interesul pentru aceste elemente de comunicare, ce reprezintă chintesența experienței lumii antice, este vechi în Europa. Cunoașterea și imitarea Antichității au fost dintotdeauna în vogă în țările europene: din Renaștere – de când putem vorbi despre un început de receptare a culturii antice și de când datează florilegii fundamentale ale aforisticii greco-latine – și până la intertextualitatea sec. al XXI-lea. Cea dintâi culegere modernă de maxime și expresii latinești comentate a văzut lumina tiparului în Germania mijlocului de sec. al XIX-lea (Leutsch și Schueidewin „Corpus paroemiographorum”, 1839-1851), dar „colecțiile de autor” datează din Evul Mediu și Renaștere (cele mai importante în epocă fiind „Proverbiorum Libellus” a lui Polydor și „Adagiorum Collectanea” a lui Erasm din Rotterdam). În sec. al XIX-lea primele astfel de selecții (cum ar fi lucrarea lui Ioan Inocențiu Micu-Klein și altele) apar și în spațiul românesc, iar pe parcursul sec. al XX-lea ele se înmulțesc și se diversifică simțitor, având cu predilecție un caracter funcțional. Încă din Antichitate antologiile de acest gen erau întocmite pentru valoarea lor practică (unitățile paremiologice urmau a fi utilizate în discurs, în mod special în cel retoric), dar și pentru funcția lor argumentativă (de exemplificare sau explicare), pentru calitatea morală (puteau reprezenta un *vademecum* în unele situații de viață), dar și pentru valențe estetice (serveau și drept mijloace de ornamentare a stilului).

În literatura științifică de ultimă oră maximele și expresiile latinești, de regulă, sunt abordate fie de pe pozițiile lingvisticii cognitive sau conceptuale, fie dintr-o perspectivă cultural-lingvistică, obținându-se astfel disocieri ale unui spațiu cognitiv universal, delimitări ale unor principii general umane, ale specificului etnosocial al comunității etc. Mai rar se ține cont de semnificația lor în procesul comunicării, și această în pofida faptului bine cunoscut că „în funcție de datele situației de comunicare în care este emis, un enunț poate exprima mai mult decât sensurile literale însumate ale componentelor sale [...] și, prin aceasta, capacitatea sa de semnificare se diversifică situațional” [1].

Abordarea pragmatică a aforismelor lumii antice permite o reinterpretare din punctul de vedere al potențialului comunicativ, căci orientările pragmatice actuale (pragmatica enunțiativă, axată pe relația enunțator/enunțat/situație de comunicare; pragmatica ilocuționară care studiază tipologia actelor de vorbire și pragmatica conversațională interesată de studierea conversației [2]), conduc spre problematica funcționării limbii în procesul comunicării.

Sub acest aspect, al pragmatolingvisticii, proverbele și aforismele latinești, ca și paremiile din limbile moderne, pot fi asociate anumitor situații concrete de comunicare – locului și timpului în care se produce interacțiunea verbală, relațiilor complexe care se stabilesc între interlocutori, anumitor intenții comunicative – avertisment, felicitare, exprimarea unei atitudini, îndemn, sfat etc. Spre deosebire de actele ilocuționare din uzul curent, care presupun formarea frazelor în conformitate cu regulile gramaticii [3], dimensiunea ilocuționară a pro-verbului (*id est* „forța” sau valoarea actului de limbaj [ibidem]) este, așa cum constată P.Ruxăndoiu, implicită, la fel și dimensiunea lui perlocuționară (care vizează influența asupra auditoriului [ibidem]) [4], după cum se poate observa pe exemplul aforisticii latine în studiile actuale din sfera social-politică.

În linii mari, intenția pragmatică a autorului unui text social-politic (am analizat pentru acest studiu 450 de maxime și expresii extrase din diferite tipuri de scrieri politice: monografii, reviste de profil, materiale ale

conferințelor, editoriale ș.a.) este, ca și în orice alt tip de text, de a influența asupra sferei intelectuale și a celei emoționale a cititorului, recurgându-se la diferite strategii.

Primul element cu care vine în contact lectorul, deci și primul care îndeplinește o funcție pragmatică în text, este titlul. Definit în teoria textului drept „instrucțiune macrolingvistică a așteptării” [H.Weinrich apud 5], acesta îi creează lectorului un orizont al așteptării, prin titlu urmărindu-se încheierea între autor și cititor a unui „contract de lectură” (termenul lui Eliséo Véron). Poziția privilegiată a complexului titrologic îi permite autorului să manipuleze expectația lectorului și să-i provoace o *reacție emoțională*, pe lângă intenția de *a-l informa despre poziția sa într-o problemă* sau de *a-i forma un anumit punct de vedere*.

Printre mijloacele expresive care realizează această intenție auctorială sunt maximele și expresiile latinești supuse unor modificări de formă sau sens, care în relația autor–cititor au un rol complex de motivare pentru lectură, căci fie că surprind cititorul prin extinderea semnificațiilor originare, fie, prin crearea aluziilor, îi determină acceptul, îi provoacă o curiozitate, o surpriză sau realizează efecte comice.

Cele mai multe modificări ale unităților amintite se referă la *transformări* de ordin componential care nuanțează atitudinea autorului – unele elemente ale maximei sau expresiei latinești sunt substituie prin altele, inspirate din actualitate.

Maxima latină *Hannibal ante portas* este edificatoare pentru diferite contexte social-politice. A fost pusă în circulație de Cicero (în *De finibus*, IV, 9, 22), care relatează că, după ce armata generalului cartaginez Hannibal distrusese în lupta de la Cannae legiunile romane (a. 216 î. Hr.), romanii anticipau îngroziți momentul în care conducătorul cartaginez va ajunge la porțile orașului lor. În lumea antică se utiliza în comunicare pentru a atenționa asupra unui pericol ce se apropie vertiginos. Printr-o subliniere a continuității culturale, dictonul este preluat drept titlu pentru un studiu axat pe tematica securității – în varianta modificată *Moldova ante portas* – de Dan Dungaci, care urmărește astfel să atenționeze despre modul în care este văzută Republica Moldova pe arena internațională. Celebra exclamație a romanilor este asociată strigătului disperat al analiștilor occidentali „care au realizat, subit, că înaintarea frontierei europene spre Răsărit aduce mai aproape și spații despre care cetățenii și politicienii Uniunii nu știau sau nu voiau să știe nimic. Unul dintre ele era Republica Moldova, cu «Transnistria» ei cu tot...”. [6]. Receptarea adecvată a mesajului unui astfel de titlu este determinată de asociațiile pe care le are cititorul, deci de cultura celui care trebuie să identifice și să interpreteze titlul-text nou-creat; de aceea, pentru cititorii care ar putea fi mai puțin avizați, autorul își deconspiră intențiile în introducerea intitulată sugestiv „R. Moldova la porțile României și ale spațiului Euro-Atlantic. Cadrul unei analize (geo)politice”. O expresie conexasă – *Cât mai stăm ante portas* –, punct de pornire pentru un editorial semnat de Sorin Antohi [7], care se întreba asupra perspectivelor României de aderare la UE creând în text o rețea asociativă, ilustrează intenția auctorială de invitare a cititorilor la acțiune, de determinare a unor comportamente care să ducă la ieșirea din criză, la origine expresia sugerând nehotărârea care stăpânește pe cineva incapabil să ia o decizie fermă.

După principul deconstructiv al modificării structurii inițiale a maximei prin actualizarea ei în contextul politic românesc se construiește și titlul articolului *Vox populi în România*. Autorul L.Constantiniu, prin metamorfozarea celebrului dicton latinesc *Vox populi, vox dei* (în lumea antică exprima ideea că opinia majorității trebuie percepută ca lege absolută), face trimitere la criticile aduse electoratului din România după alegerile parlamentare și prezidențiale din 2000. Printr-o rescriere creatoare, elementul „intrus” („în România”) servește pentru accentuarea poziției auctoriale în problema capacității electoratului de a face o delimitare între democrație și extremism, între bine și rău. Parafraza din titlu încifrează, într-o variantă comprimată, intenția emițătorului (cercetătorul rus I.Galperin caracterizează titlul drept „conținutul comprimat, încă nedescoperit al textului” și îl aseamănă cu o coardă despre ale cărei dimensiuni și funcțiuni se poate judeca doar după ce ea se desface [8]). În scopul obținerii unor reacții emoționale, emițătorul își propune să dirijeze activitatea cognitivă a receptorului spre descoperirea rădăcinilor istorice ale „semianalfabetismului politic” al poporului român.

Întru sporirea impactului asupra cititorului, autorii recurg uneori la *rescrierea modelului*. În culegerea de articole *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română* „intertitul” (titlul-intertextem) descoperă intenția de stabilire a unui dialog cu cei care promovează discursul istoriografic oficios: „Titlul culegerii, oarecum abscons și prețios, are doar ambiția de a semnala un atașament pentru dimensiunea simbolică a istoriei; subtitlul aduce, în același spirit, indicii suplimentare”, susține autorul ei S.Antohi [9]. Noua expresie (*Civitas imaginalis*), care semnifică o cetate utopică ideală, un „Paradis ceresc”, un domeniu aflat între două

lumi: cea sensibilă și cea spirituală, este formată, prin analogie cu expresiile consacrate *Civitas terrena* și *Civitas coellectis*, puse în circuit de Sf. Augustin, în opera sa „De civitate Dei”, care a lansat astfel ideea diferenței dintre o formă de organizare terestră, materială, supusă legilor obișnuite, dominației păcatului, și o formă de organizare spirituală, bazată pe legile divine.

Reacția estetică a cititorului poate fi provocată și de schimbarea accentelor, care survine atunci când autorul recurge la adaptarea unei maxime latinești la realitățile contemporane, propunând o reevaluare a modelului. Asemenea transformări, prin care, de regulă, se restrânge sensul inițial al paremiei și funcționalitatea ei, pot produce efecte comice. Cf. articolul lui Ion Vartic *Et in Liliput ego* [10], unde expresia (în traducere – „Am fost și eu în țara liliputanilor”) este o reformulare ironică a curentei *Et in Arcadia ego* („Am trăit și eu în Arcadia”). Arcadia simboliza pentru antici viața idilică și patriarhală, iar paremia, de altfel de dată mai recentă, semnifică nestatornicia fericirii sau nostalgia față de o fericire trecută, de scurtă durată. Dimensiunea ludică a sintagmei nou-create vine din contrapunerea lumii ideale a Arcadiei cu țara liliputanilor, un mediu în care lipsesc mari valori, mari proiecte, opere de referință și în care domină o mentalitate liliputană. Resemantizarea expresiei preexistente i-a permis lui I.Vartic să ironizeze lipsa unor lucrări românești de referință, a unor repere capabile să prezinte cultura românească în trăsăturile ei fundamentale.

Pentru autorii care recurg la aforistica latină substituțiile lexicale antonimice sunt destul de frecvente, și nu doar în titluri, dar și în corpul textelor. Cf. utilizarea expresiei *Sub specie temporis*: „Scriind doar *sub specie temporis* (sub presiunea timpului), ne irosim aproape firesc în atitudini parțiale și dispartate, față cu degradarea triumfătoare a sistemului nostru economic” [11]. Adagiul a fost creat prin analogie cu *Sub specie aeternitatis* („Având în vedere eternitatea”), pus în circuit de filosoful Baruch de Spinoza (*Etica*, V, 29–31).

La o lectură ironică a modelului invită și rescrierea aforismului livian *Vae victis* în contexte care inițiază un joc de limbaj prin alăturarea comparativă a expresiei canonice și a celei revizuite: „Până acum, războaiele au fost aproape întotdeauna o afacere rentabilă pentru învingători [...]. În cazul unor confruntări nucleare, înțelepciunea romană *vae victis* – vai de cei învinși! este valabilă și pentru învingători (*Vae victoribus* – vai de învingători!), ceea ce poate pleda ca un nou exemplu pentru relativitatea tuturor lucrurilor” [12].

Celebra expresie latinească de origine biblică *Ex Oriente lux* („Lumina vine de la Răsărit”) este suspusă unei transformări deformatoare în studiile social-politice, fiind actualizată în varianta *Ex Oriente tenebris* („De la Răsărit vine întunericul”): „Totuși, deși au mai rămas doar cinci minute până la ora zero, în care lumea va atinge orizontul apocalipsei ultimelor știri, *ex Oriente tenebris*, umorul negru nu a desființat cu totul iluziile umane” [13]. Substituitele de acest gen, deși fac parte din același câmp lexico-semantic ca și cuvintele din expresiile canonice, se află la extremitățile fenomenului (*atertitas–tempus; victus–victor; lux–tenebris*), astfel realizând intenția autorului de a iniția un dialog cu un alt univers – cu „pururea tânăra și senina Antichitate” (expresia lui M.Eminescu). Caracterul dialogic al aforismelor latinești, ca și ideea de rescriere, sunt implicite statutului lor de intertexteme și confirmă că „intertextualitatea parodică se propune pe sine ca *surplus de informație estetică*, acționând ca repetabilitate și deformare și aspirând la detașarea de modelul ei cu care refuză să fie confundată. E o «repetiție» și o imitare a unor texte prestigioase, dar e o «altfel» de repetiție, o *repetiție cu diferență* (termen propus de Linda Hutcheon)” [14].

În unele contexte, modificările nu ating structura sintagmei originare, dar intenția auctorială de expunere a punctului de vedere prin recurs la autoritatea anticilor îi schimbă semnificația inițială. Dintr-o „nostalgie” a modelelor, în cercetările social-politice contemporane se actualizează expresiile consacrate pentru generarea unor concepte proprii. Formula *Alter ego* („Un alt eu”), care în Antichitate venea din încrederea în capacitatea omului de a se comporta cu prietenul său ca și cu sine însuși și de a se încrede în el ca și cum acela ar fi un al doilea eu, este reinterpretată de cercetătorul Ioan Jude: „Toate evenimentele, ființele, mai ales personalitățile marcante, prietene sau dușmane, sunt clasate automat în categorii bine definite, în afara unor ambiguități și ambivalențe, fapt ce-i permite manipulatorului să transfere prin intermediul acestui mecanism și prin cel al alterității Eul unui individ într-un Eu comun sau depersonalizat și transfigurat într-un alt Eu – *alter ego*” [15]. Un alt concept – cel de *Pax Romana*, care inițial (în sec. al XVIII-lea, când este formulat de istoricul englez E.Gibbon) semnifică doar o perioadă de relativă pace și expansiune minimă prin forța militară a Imperiului Roman din sec. I–II î. Hr., prin modificarea determinativului *Romana*, este utilizat pentru perioadele de pace din istoria umanității menținute de diferite imperii, devenind astfel prin asociere cap de serie pentru un întreg șir sinonimic: *Pax Americana* [a se vedea termenul în 16, p.214], *Pax Assyriaca* [17], *Pax Britanica* [18, p.9], *Pax Europeana* [19, p.86], *Pax Ottomana* [20] ș.a.

Transformarea și completarea, deci rescrierea creatoare a maximelor și expresiilor latinești, ilustrează caracterul perlocutiv al aforisticii antice în textul social-politic contemporan. Provocarea unor reacții emoționale/estetice, dirijarea activității cognitive a cititorului, inițierea unui dialog cu Antichitatea, stimularea unei reacții verbale a receptorului, formarea unui punct de vedere ș.a. sunt câteva aspecte ale intenției auctoriale care poate fi realizată prin actualizarea tezaurului greco-latin.

Referințe:

1. Ionescu-Ruxăndoiu L. Narațiune și dialog în proza românească. - București: Editura Academiei Române, 1991, p.9.
2. Roventă-Frumușani D. Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze. - București: Tritonic, 2005, p.30.
3. Ibidem.
4. Ruxăndoiu P. Proverb și context. - Editura Universității din București, 2003, p.29.
5. Гусяков В. В., Гусякова Н.В. Соотношение газетного заголовочного комплекса и текста: понятие про-спекции и ретроспекции // Вестник Ставропольского государственного университета. Филологические науки, 2009, № 62, с.54-60.
6. Dungăciu D. Moldova ante portas. - București: Tritonic, 2005, p.7.
7. Antohi S. Cât mai stăm ante portas // Revista 22, februarie 2006.
8. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: КомКнига, 2007, с.133.
9. Antohi S. Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română. - Iași: Polirom, 1999, p.5.
10. Vartic I. Et in Liliput ego. - În: Apostrof, IV, 1993, nr.1-2.
11. Brailean T. Noua economie. Sfârșitul certitudinilor. - Iași: Institutul European, 2001.
12. De Roh Th., Ute L. Democrația social-elitară. - Cluj-Napoca: Dacia, 1999, p.117.
13. Europa centrală. Nevroze, dileme, utopii. Antologie coordonată de A.Babeți și C.Ungureanu. - Iași: Polirom, 1997, p.295.
14. Ciocian M.-N. Intertextualitate parodică // Romanian Journal of Education, vol.1, no.3-4, p.124.
15. Jude I. Paradigmele și mecanismele puterii. Kratologia – o posibilă știință despre putere. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 2003, p.449.
16. Țurcanu I. Istoria relațiilor internaționale. - Chișinău: Litera, 2005.
17. Fantalkin A. The Final Destruction of Beth Shemesh and the Pax Assyriaca in the Judahite Shephelah: An Alternative View. // Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University, 2004, vol.31, no. 2, p.245-261.
18. Roman D. Europa secolului XXI sub zodia Uniunii Europene // Sfera Politicii, 2000, nr.80, p.7- 14.
19. Kahn S. Geopolitica Uniunii Europene. - Chișinău: Cartier, 2008.
20. Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Goyunc. Kemal Cicek (ed.). - Ankara: Haarlem, 2001.

Prezentat la 06.10.2011